

تحلیل مسئولیت بانک‌ها در قبال سپرده‌ها و خسارات ناشی از عملیات بانکی

مهدی غلامی*

علی رستمی**

چکیده

مسئولیت مدنی به‌عنوان یکی از راه‌های جبران خسارت است که امروزه چه در مسائل حقوق مدنی با عنوان ضمان مطرح است با این حال این امکان وجود دارد که بانک به دلیل عملکرد خود و یا تأثیرپذیری از ارکان و شرایط اقتصاد ملی یا بین‌المللی با وضعیتی مواجه شود که در صورت عدم رسیدگی لازم، خاتمه فعالیت بانک بسیار محتمل گردد. وقوع این پدیده در نظامهای پولی دنیا با حساسیت بالایی روبرو است، زیرا تبعات ریسک سیستمی توأم با این پدیده می‌تواند غالباً دارای آثار بسیار مخربی بر مجموعه نظام پولی و مالی کشورها باشد و به بحرانهای پولی منجر گردد؛ سوابق موجود در دنیا حکایت از آن دارد که این امر حتی می‌تواند به بحرانهای شدید سیاسی و امنیتی نیز بیانجامد. این مقاله با روش تحقیق توصیفی-تحلیلی می‌باشد و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است از مطالعات کتابخانه‌ای و اینترنتی برای جمع‌آوری منابع تحقیق استفاده شده است مسئولیت متقابل بانک و مشتری فروض مختلفی دارد از جمله اینکه؛ اگر عملیات بانک و کارکنان وی موجب ورود خسارت به مشتری گردد منبع تأمین خسارت چه کسی است

کلید واژه: مسئولیت بانک‌ها، اعمال حاکمیتی، اعمال تصدی، سپرده‌گذاران

* دانشجوی حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قشم- ایران Mehdi_gholami@gmail.com

** عضو هیات علمی گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد قشم- ایران Ali.rostami@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۷/۲۶

مقدمه

چرا در طول دهه اخیر تلاش‌های زیادی برای استقرار نظام‌های ورشکستگی بانکی و نیز نظام‌های مرتبط با سایر مؤسسات مالی بسیار مورد توجه کشورها قرار گرفته است؟- آیا در خصوص ایران این نیاز احساس میشود که رویکرد نحوه برخورد با ورشکستگی بانکی قالیبمدونتر به خود بگیرد؟ آیا نهادسازیهای خاص و تدوین قوانینو مقررات ویژه‌ای در این خصوص مورد نیاز است؟ آیا قوانین و مقررات فعلی در حوزه بانکی و سایر قوانین و مقررات موجود در کشور پیرامون ورشکستگی از کفایتو کیفیت لازم برخوردار هستند تا نیازی به تدوین مقررات جدید در این خصوص وجود نداشته باشد؟

صیانت از ارزش پول ملی یکی از وظایف بانک‌های مرکزی در دنیا است. با توجه به سابقه بحران‌های مالی در کشورهای مختلف چنین مینماید که به واسطه پیوندهای نظام پولی با سایر ارکان نظام مالی، وقوع ورشکستگی و حتی بروز توقف در نظام بانکی می‌تواند موجب بروز بحران مالی گردد. لذا احتمال تأثیرپذیری شاخصهای کلان اقتصادی به صورت منفی از مسئله توقف ورشکستگی بانکی بسیار بالاست. این عوامل باعث شده است که بسیاری از کشورها مسئله توقف و ورشکستگی در نظام بانکی را به صورت متفاوت از سایر کسب و کارهای دیگر مورد توجه قرار داده است.

با توجه به اینکه وقوع این رخداد دارای آثار مهمی بر نظام پولی است، غالباً اقدامات تنظیم‌گر بازار پول یعنی بانکی مرکزی مقدم بر پیگیری قضایی مسئله است. (مطالعات اقتصادی ۱۳۹۴)

بر اساس قانون پولی و بانکی نظام اسلامی در وهله نخست تمام نهادهایی که هرگونه فعالیت بانکی می‌کنند باید تحت لوای بانک مرکزی ادامه حیات دهند و در وهله دوم، بانک مرکزی تضمین‌کننده سپرده‌های مردم ایران است. اگر قرار باشد بانک مرکزی کشوری به آحاد مردم پاسخگو نباشد، مردم اعتماد خود را برای سرمایه‌گذاری در چارچوب بانکی از دست می‌دهند. به هر روی ضرورت دارد در چنین برهه حساسی، مجموعه نظام تمام همت خود را برای سامان دادن به وضعیت زیان‌دیدگان مؤسسات اعتباری مصروف دارد و همچنین با تدوین سازوکار نظارتی

مناسب، فعالیت بانک‌ها و موسسات اعتباری را در چارچوبی منسجم قرار دهد تا بعد از این مردم دچار خسران نشوند.

بیان مسأله

یکی از مهمترین سازمانهایی که در جامعه امروز وجود دارد بانک است. بانک‌ها امروزه به صورتی در زندگی روزمره افراد جامعه قرار گرفته اند که تصور زندگی بدون بانک محال به نظر می‌رسد و همانطور که می‌دانید، بانکها به مثابه شاهرگهای اقتصادی هر کشور محسوب می‌شوند. این سازمان عظیم و قدرتمند در تمام جوامع پیشرفته و عقب افتاده به عنوان قدرت نفوذ، اقتدار و یا هر عامل قدرت در تمامی جوامع نقش بازی می‌کند و کمتر شخصی را می‌توان یافت که در کارهای روزمره خود به نحوی با بانک و عملیات بانکی سروکار نداشته. (عبدی پور، ۱۳۹۲).

به‌طور کلی و در شرایط عادی در بسیاری از کشورهای دنیا نهادی وجود دارد که ضمانت سپرده‌های بانکی را به‌عهده می‌گیرد. این نهاد دولتی کاملاً مستقل از بانک مرکزی است و وظیفه آن تضمین و بیمه سپرده‌های بانک‌ها در قبال دریافت حق بیمه از بانک‌ها است. به این معنا که اگر بانکی دچار ورشکستگی شد، این صندوق اصل سپرده‌های مشتریان را پرداخت خواهد کرد. البته باید توجه داشت که این تضمین تا سقف مشخصی از مبالغ سپرده‌ها را پوشش می‌دهد. بنابراین اگر مشتری از سقف تعیین شده مبلغ بیشتری سپرده‌گذاری کرده باشد در این صورت مازاد مبلغ را از این صندوق دریافت نخواهد کرد، بلکه باید صبر کند تا پس از طی فرآیند انحلال دارایی‌های بانک تبدیل به نقد شود و طلب خود را از محل آن وصول کند. در کشور ما مدتی است که صندوق ضمانت از سپرده‌های بانک‌ها و موسسات اعتباری تشکیل شده اما متأسفانه برای مردم و سپرده‌گذاران تشریح نشده است که سقف پوشش ضمانت این صندوق به چه میزان است و دقیقاً کدام بانک‌ها تحت پوشش این صندوق هستند. (قنبری، ۱۳۹۲).

علاوه بر این در شرایطی که یک بانک دچار مشکل می‌شود معمولاً بانک‌های مرکزی به‌منظور جلوگیری از سرایت بحران یک بانک به سایر بانک‌ها، یک خط اعتباری اضطراری را با شرایط خاص در اختیار آن بانک قرار می‌دهند. معمولاً در این شرایط بانک مرکزی هیات‌مدیره و

مدیرعامل آن بانک را خود راسا تعیین می‌کند و حتی ممکن است محدودیت‌هایی برای سهامداران عمده بانک قائل شود. وظیفه فرد منصوب شده از طرف بانک مرکزی این است که بررسی کند از بین گزینه‌های اصلاح ساختار مالی، ادغام یا انحلال کدام گزینه امکان‌پذیر است؛ به گونه‌ای که کمترین هزینه را متوجه سپرده‌گذاران کند.

در شرایطی که بحران به کل نظام بانکی سرایت کند، قطعاً صندوق ضمانت سپرده‌ها از عهده تضمین کل سپرده‌ها برنخواهد آمد و در این شرایط دولت و بانک مرکزی تسهیلات اضطراری به بانک‌ها و موسسات اعتباری اعطا می‌کنند و در صورت لزوم تملک و مدیریت بانک‌های بحران‌زده را به عهده می‌گیرند. در این شرایط معمولاً بانک مرکزی و دولت به صورت شفاف به مردم اطمینان کامل می‌دهند که کل سپرده‌های آنها تضمین شده است و حتی برای جلب اطمینان خاطر آنها، هر کس که به بانک مراجعه کرده و سپرده خود را مطالبه کند، آن را بلافاصله پرداخت می‌کنند. این اقدام باعث ایجاد آرامش روانی در میان مردم و فروکش کردن بحران خواهد شد. (عزیزیان گیلان، ۱۳۹۲).

با توجه به نکات فوق اولاً باید شرایط تضمین سپرده‌های بانکی توسط صندوق ضمانت سپرده‌ها برای مردم به طور شفاف تشریح شود. علاوه بر این بانک مرکزی باید به مردم این اطمینان را بدهد که نظارت دقیق و سختگیرانه را بر کل بانک‌ها اعمال می‌کند و در مقابل تخلفات مدیران و اعضای هیات‌مدیره و سهامداران عمده بانک‌ها به هیچ وجه مداخلت نخواهد کرد. متأسفانه وضعیت فعلی بانک‌ها نشانگر این نکته است که در سال‌های گذشته نظارت بانک مرکزی همراه با چشم‌پوشی و مداخلات بسیار بوده است. در عین حال این اطمینان باید به مردم داده شود که بانک مرکزی اجازه نخواهد داد که بحران یک موسسه به کل نظام بانکی سرایت کند. ضمن آنکه مطابق با استانداردهای جهانی بانک مرکزی باید بانک‌ها را ملزم به ارائه شفاف وضعیت مالی و افزایش سرمایه خود کند. خدشه‌دار شدن اعتماد عمومی نسبت به نظام بانکی تبعات سنگینی برای اقتصاد کشور دارد و مهم‌ترین وظیفه بانک مرکزی در حال حاضر حفظ این اعتماد است (همان)

اهمیت و ضرورت

مسئولیت مدنی در معنای عام، شامل مسئولیت قراردادی و مسئولیت قهری، که همان مسئولیت مدنی در معنای خاص است، می‌باشد. مسئولیت قراردادی عبارت است از التزام و تعهد قانونی متعهد متخلف به جبران خسارتی که در نتیجه ی تخلف او از انجام تعهد، به متعهد له وارد شده است ولی در مسئولیت مدنی به معنای خاص، شخص، قراردادی با زیان‌دیده منعقد ننموده است و قانون، تحت شرایطی، او را به جبران خسارت وارده به دیگری ملتزم می‌نماید. پس، یکی از عواملی که برای تحقق مسئولیت قراردادی و مسئولیت مدنی هر دو لازم است وجود ضرر یا خسارت می‌باشد که جبران آن هم در هر نوع مسئولیتی باید دارای شرایط ویژه ای باشد. پس از احراز وجود خسارت (ضرر) در کنار سایر شرایط تحقق مسئولیت، نوبت به جبران خسارت می‌رسد. اگر چه مسئولیت مدنی با مسئولیت قراردادی در بسیاری از جهات مشترک می‌باشد و اختلاف عمده ای که موجب تعدد آن شود وجود ندارد، در موارد جزئی نحوه جبران در این دو نوع مسئولیت تفاوت‌هایی وجود دارد که در این تحقیق بدین موضوع پرداخته می‌شود.

نظر به اهمیت موضوع آسیب‌شناسی مسئله پیرامون نظام پولی و بانکی ایران، گزارش حاضر در قالب دو گزارش این امر را پیگیری خواهد کرد. در گزارش اول به صورت اثباتی با این قضیه برخورد شده و تلاش میشود چستی مسئله مسئولیت بانکی و پدیده‌ها و فرآیندهای مرتبط با آن تا حد امکان تبیین شود. در گزارش دوم نیز با توجه به شناخت حاصل شده (بر مبنای گزارش اول) و مدنظر قرار دادن مختصات نظام پولی و بانکی ایران و نیز قوانین و مقررات موجود کشور آسیب‌شناسی پدیده‌ها و فرآیندهای مرتبط با عملیات بانکی در نظام پولی و بانکی ایران صورت پذیرفته و راهکارهای عمومی در ارتباط با این مسئله ارائه خواهد شد.

اهداف پژوهش

- ۱) بررسی میزان مسئولیت بانک‌ها
- ۲) بررسی میزان نظارت دقیق بانک مرکزی بر عملکرد بانک‌ها و موسسات مالی مجاز
- ۳) تبیین عوامل مؤثر در شکل‌گیری بحران سیستماتیک بانکی

سوالات تحقیق**فرضیات تحقیق**

- ۱- مبنای مسئولیت مدنی بانک در قبال سپرده‌های مردم تا چه میزان است
- ۲- بانک ممکن است در قبال مشتری هم مسئولیت قراردادی پیدا کند و هم مسئولیت غیرقراردادی.
- ۳- تعهد بانک در قبال مشتری در قراردادهای بانکی غالباً تعهد به نتیجه است اما گاه در این زمینه تعهد به وسیله هم مشاهده می‌شود.

مسئولیت بانک‌ها در برابر سپرده‌گذاران

در صنعت بانکداری سپرده‌گذاران نقشی بزرگ و قابل توجه در تأمین منابع نقدی مورد نیاز بانک‌ها دارند. گردش این منابع بین مالکین سپرده‌ها و بانک‌های سپرده‌پذیر و متقاضیان تسهیلات بانکی موجب می‌شود که قدرت تسهیلات دهی بانک‌ها افزایش یابد و آنان منابع این سپرده‌ها را در قالب انواع تسهیلات بانکی و نیز وام قرض‌الحسنه به متقاضیان پرداخت نمایند تا در تجارت و تولید بکار گرفته شود. در واقع انواع تسهیلات بانکی محصولات تولیدی بانک‌ها هستند. بطور طبیعی جذب سپرده‌های مردمی و تولید این محصولات برای بانک‌ها و موسسات اعتباری هزینه‌هایی در بردارد. لذا از حیث قیمت تمام شده محصولات بانکی، منابع بانک‌ها به منابع گران‌قیمت و منابع ارزان قیمت تقسیم می‌شوند. سپرده قرض‌الحسنه از آن دسته منابع ارزان قیمت بانکی است که بانک‌ها سودی بابت آنها به سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه پرداخت نمی‌کنند. بلکه بجای سود این موقعیت را فراهم می‌کنند که صاحبان سپرده‌های قرض‌الحسنه در قرعه کشی شرکت داده شوند و برنده خوشبخت جوایز بانک شوند. اما در سپرده قرض‌الحسنه بانک‌ها حتی در صورت سوخت شدن اصل سپرده ضامن پرداخت اصل سپرده به سپرده‌گذار قرض‌الحسنه هستند. از طرف دیگر بانک‌ها در پرداخت وام قرض‌الحسنه مجاز به اخذ سود از وام‌گیرنده نیستند، بلکه فقط می‌توانند بمنظور تأمین بخشی از هزینه‌های متعلقه از وام‌گیرنده مبلغی بعنوان کارمزد خدمات بگیرند که معمولاً نرخ آن هر ساله توسط شورای پول و اعتبار تعیین می‌شود. زیرا سود

حاصل از معامله مشروع است و در قرض الحسنه معامله معوض به مفهوم واقعی انجام نمی‌شود تا سودی از رهگذار آن نصیب معامله گران شود. براین مبنا از نظر حقوقی در وام قرض الحسنه وام گیرنده بدهکار است و بانک وام گیرنده بستانکار. اما بر عکس در سپرده قرض الحسنه سپرده گذار قرض دهنده است. زیرا مبلغی را به بانک قرض می‌دهد. بانک نیز قرض گیرنده است، زیرا مبلغی بعنوان سپرده قرض الحسنه از سپرده گذار قرض کرده است. قرض گیرنده یا بانک بایستی در صورت درخواست سپرده گذار، مبلغ سپرده را به وی مسترد دارد و در صورتی که آن سپرده در قرعه کشی برنده جایزه شده باشد آن جایزه را هم به وی تقدیم نماید. اما در سپرده‌های سرمایه گذاری این موضوع متفاوت است. به بیان دیگر در سپرده‌های سرمایه گذاری بانک بجای بهره یا کارمزد به سپرده گذاران سود حاصل از معاملات مشروع پرداخت می‌کند. پس در اینجا رابطه حقوقی بین بانک و سپرده گذاران رابطه قرض دهنده (بستانکار) و قرض گیرنده (بدهکار) نیست. بلکه براساس میانی شرعی و قانونی بانک‌ها می‌توانند هم به وکالت از سپرده گذاران و هم به عنوان شریک آنان منابع سپرده‌های مردم را در فعالیت‌ها و عملیات بانکی بکار برند. ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲/۰۶/۱۰ در این زمینه چنین حکم کرده است: بانک‌ها می‌توانند، تحت هر یک از عناوین ذیل به قبول سپرده مبادرت نمایند:

الف - سپرده‌های قرض الحسنه جاری و پس انداز

ب- سپرده‌های سرمایه گذاری مدت دار که بانک در بکارگرفتن آنها وکیل می‌باشد، در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاد قرار می‌گیرد. در ماده ۵ همین قانون نیز تصریح شده: منافع حاصل از عملیات مذکور در تبصره ماده ۳ این قانون براساس قرارداد منعقدۀ متناسب با مدت و مبلغ سپرده گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه بکارگرفته شده در این عملیات تقسیم خواهد شد. پس می‌توان با این مکانیزم بانکی بدین نتیجه دست یافت که سود یا درآمدهای حاصل از پرداخت تسهیلات در آمد اختصاصی بانک‌ها نیست. بلکه در آمدی است که می‌بایستی در پایان هر سال مالی بین سپرده گذاران و بانک‌ها با احتساب سود علی الحساب که ماهانه به سپرده گذاران پرداخت می‌شود به نسبت مشخصی بین آنان تقسیم شود. بدین ترتیب

در سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار بانک‌ها یا وکیل سرمایه‌گذار هستند و یا شریک وی. بانک بابت انجام و کالت از سپرده‌گذار مبلغی تحت عنوان حق الوکاله بکارگیری سپرده‌ها می‌گیرد که حداکثر نرخ حق الوکاله قابل دریافت را از مشتری هر ساله شورای پول و اعتبار تعیین می‌کند. این حق الوکاله جزو درآمدهای اختصاصی بانک‌هاست. اما سود حاصل از عملیات بانکی که با استفاده مشترک از منابع بانک‌ها و سپرده‌های مردم حاصل می‌شود جزو درآمد مشاعی بانک‌ها است و سپرده‌گذاران در آن سهم هستند.

بهرحال بانک چه وکیل سپرده‌گذار باشد و چه شریک وی در هر صورت قانوناً مسئولیت دارد در اعمال مسئولیت و کالتی یا مشارکتی شرط امانت را بجای آورده و در فعالیت‌های بانکی و بکارگیری سپرده‌ها در عملیات بانکی رعایت صرفه و صلاح سپرده‌گذاران را بنماید. در زمینه این مسئولیت قانونی و شرعی بانک‌ها، هیچ تفاوتی بین بانک‌های دولتی و بانک‌های خصوصی نیست. بانک‌های دولتی نیز همانند بانک‌های خصوصی باید به سپرده‌گذاران خویش پاسخگو باشند و حساب و کتاب سود زیان خود را بطور شفاف و خالی از ابهام به جامعه و مردم ارائه نمایند. خودداری از درج و ارائه ترازمالی سالیانه درسایت بانک‌ها بلافاصله پس از تصویب مجمع عمومی، نشانی مثبت از این شفافیت مالی و احساس مسئولیت بانک‌ها در برابر مردمان سپرده‌گذار تلقی نمی‌گردد. (موسوی‌مجاب و رفیع‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۶۵).

اعمال حاکمیتی و اعمال تصدی

اعمال تصدی اعمالی هستند که در آنها نشانی از قدرت سیاسی دولت دیده نمی‌شود، بلکه دولت با همان شرایطی که برای افراد مقرر شده، عمل می‌کند و به همین جهت اعمال مزبور از نظر حقوقی نظیر افراد عادی است و اعمال تصدی تابع قوانین و مقررات حقوق خصوصی است و چنانچه زیانی به دیگران وارد کند مسئولیت جبران کلیه ی خسارت‌های وارده را برعهده دارد. در نظام حقوقی ایران، قانون اساسی، منبعی برای مسئولیت مدنی دولت و اعلام‌کننده، تامین و تضمین‌کننده حقوق شهروندان در مقابل دولت است. دولت به معنای عام کلمه شامل همهی قوای عمومی و دستگاه‌های حاکمیتی است. آرای صادره از هیات عمومی دیوان عدالت اداری، بیانگر این است

که دیوان عدالت اداری به کلیه ی شکایات مردم علیه قوای حاکمیتی رسیدگی می کند. همچنین در مورد اعمال حاکمیتی باید برای تشخیص مسئولیت دولت باید به تمیز خطای شخصی از خطای اداری پردازیم. تقصیر شخصی برعهده ی کارمند صدر ماده ی ۱۱ قانون مسئولیت مدنی بیان داشته کارمندان دولت و شهرداری ها و موسسات وابسته به آنها که به مناسبت انجام وظیفه عمدا یا در نتیجه بی احتیاطی خساراتی به اشخاص وارد نمایند شخصا مسئول جبران خسارات وارده میباشند. خطای اداری را در ادامه ی صدر ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی بیان داشته هرگاه خسارات وارده مستند به عمل آنها نبوده و مربوط به نقص وسایل ادارات و موسسات مزبور باشد در این صورت جبران خسارت برعهده ی اداره یا موسسه مربوطه است. (موسی زاده، ۱۳۹۱: ۱۳۸).

ساختار بیمه‌ای سپرده‌گذاری

یکی از مسائل بسیار مهم در حوزه امنیت مالی که اخیراً در کانون توجه همگان قرار گرفته است، موضوع بیمه کردن سپرده‌های بانکی می باشد. بیمه سپرده یکی از مکانیسم - هایی است که توسط دولت‌ها به منظور افزایش امنیت داخلی سیستم‌های بانکی و حمایت از سپرده‌گذاران در زمان ورشکستگی بانک‌ها ایجاد میشود (دمیرگاک کانت و دتراجیاچه نظام بیمه سپرده با حمایت محدود یا کامل سپرده‌گذاران در برابر بحرانهای مالی طراحی شده است و با توجه به ضرورت وجود چنین نظامی در اقتصاد، بسیاری از کشورها در سالهای اخیر طرحهای مربوط به بیمه سپرده را به اجرا گذاشته اند و یا در حال برنامه ریزی برای انجام این کار هستند. طراحی این بخش از شبکه امنیت مالی در کشورهای مختلف متفاوت است. رویکردها و تئوریهای اقتصادی تأیید می کنند که بیمه سپرده، مدیریت سیستم بانکی را بوسیله کاهش ریسک سیستماتیک نقدینگی بهتر می کند. علی رغم تمامی مزایایی که در ادبیات اقتصادی در مورد بیمه سپرده بیان میشود، هزینه‌هایی نظیر انتخاب نادرست و خطر اخلاقی نیز وجود دارد که ریسک ورشکستگی بانک را افزایش می دهد. این مسئله می تواند به عنوان نتیجه اطلاعات بیشتر بانک‌های ریسک‌پذیر (خطر اخلاقی) یا افزایش نسبی از بانک‌ها که دارای مدیران بی‌کفایت هستند، تفاق افتد. بر این اساس میتوان طرحهای مختلفی برای بیمه سپرده استفاده کرد. طرح - های بیمه سپرده روی قیمتگذاری

بیمه سپرده اثر می‌گذارد. در ادبیات نظری چندین روش برای قیمت گذاری بیمه سپرده وجود دارد. این مدل از نظر علمی توجه زیادی را به خود جلب کرده است. مرتون نشان داد مدل بیمه سپرده را میتوان به عنوان یک اختیار روی دارایی بانک در نظر گرفت. این دیدگاه مبتنی بر یک چارچوب نظری می‌باشد و یک ارتباط مستقیم بین ارزش قرارداد بیمه سپرده و ارزش دارایی بانک برقرار میکند. به همین دلیل در این روش از ارزش بازاری دارایی بانک و ارزش سهام به جای ارزش حسابداری استفاده میشود (اسپیچ، ۲۰۰۸) همچنین برای محاسبه ارزش بیمه سپرده میتوان از مدل قیمت گذاری بلک و شولز (۱۹۷۳) نیز استفاده کرد

ایالات متحده آمریکا در زمینه بیمه کردن سپرده های بانکی پیشتاز بوده است و بیمه سپرده‌ها در سال ۱۹۳۳ با تشکیل «شرکت بیمه سپرده فدرال» شکل رسمی به خود گرفت، اما در حقوق ایران نظام بیمه سپرده‌ها با تصویب ماده ۹۵ قانون برنامه پنجم توسعه، مصوب ۱۳۸۹ پایه گذاری شد و صندوق ضمانت سپرده‌ها در سال ۱۳۹۲ تشکیل شد. به دلیل همین تفاوت سابقه در حقوق آمریکا و ایران، نظام بیمه سپرده‌ها هر چند شباهت هایی با هم دارند، اما تفاوت های میان آن‌ها بیش تر است. در حقیقت، شرکت بیمه سپرده فدرال علاوه بر این که نقش بیمه گر سپرده‌ها را دارد، یکی از ناظران اصلی نظام بانکی ایالات متحده محسوب می‌شود و بنابراین، با نظارت مستمر خود باعث جلوگیری از وخیم شدن وضعیت مالی بانک‌ها می‌شود. همچنین، اگر شرکت مذکور وضعیت بانکی را نامطلوب ببیند، این اختیار را دارد که خود را به عنوان مدیر تصفیه بانک منصوب کند و از تعمیق وضعیت نامناسب بانک جلوگیری کند، اما در حقوق ایران وظیفه صندوق ضمانت سپرده‌ها زمانی شروع می‌شود که بانکی ورشکست گردد. (طالب لو، ۱۳۹۰)

مسئولیت حقوقی بانک‌ها

موضوع رسیدگی به شکایت مشتریان از بانک‌ها و موسسات اعتباری توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران امری است که از سالیان پیشین مطرح بوده و مدیریت کل نظارت بر بانک‌ها و موسسات اعتباری این بانک نسبت به رسیدگی به شکایات یاد شده اقدام می‌کرده است لیکن با وجود تمام اقدامات و تلاش‌های صورت گرفته، به دلیل افزایش تعداد بانک‌ها و مؤسسات

اعتباری تحت نظارت این بانک و تنوع عملیات انجام شده و خدمات ارائه شده توسط نهادهای مذکور، بازنگری در فرآیند رسیدگی به این قبیل شکایات اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد. بر این اساس، اهمیت رسیدگی شایسته، چه از لحاظ ماهوی و چه از جنبه شکلی، به این گونه شکایات که از یک سو اکنون به یک مطالبه عمومی از سوی آحاد جامعه تبدیل شده و از سوی دیگر، موجبات ارتقای کیفیت عملکرد مؤسسات مزبور و افزایش سطح رضایتمندی اقشار مختلف مردم را فراهم می‌کند، بانک را بر آن داشت تا در راستای سیاست‌ها و برنامه‌های نوین مدنظر و با طراحی یک مدل نظارتی در زمینه رسیدگی به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری، نسبت به تدوین مجموعه ضوابطی برای تعیین ساختار و نحوه رسیدگی به این قبیل شکایات اقدام کند. تخلفات بانک | تجارب سال‌های پیشین نشان می‌دهد به منظور افزایش کیفیت رسیدگی به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری، ضرورت دارد برخی نکات مدنظر قرار گیرد که اهم آن‌ها به شرح زیر می‌باشد:

لزوم تسریع و تسهیل در امر رسیدگی به شکایات

لزوم وجود مقررات مشروح و فرآیند تعریف شده در بانک مرکزی و در ساختار بانک‌ها و مؤسسات اعتباری، در خصوص نحوه رسیدگی به شکایات؛
 لزوم اتخاذ تصمیم نهایی و قطعی از سوی بانک مرکزی در خصوص شکایات و اطمینان از اجرای تصمیمات اتخاذ شده؛

لزوم وجود وحدت رویه در سطح بانک‌ها و مؤسسات اعتباری برای رسیدگی به شکایات و به تبع آن، ایجاد آرامش و اطمینان خاطر برای مشتریان؛

بر این اساس، با در نظر داشت نکات مذکور و تجارب و دغدغه‌های موجود در بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و به منظور تهیه مقررات مشروح و ترسیم فرآیند مشخص برای رسیدگی به این گونه شکایات، نسبت به تدوین «دستورالعمل نحوه رسیدگی به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری» اقدام کرد. دستورالعمل مزبور پس از تدوین، به منظور اخذ نقطه نظرات صاحب‌نظران و کارشناسان امر، برای بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی ارسال شد و پس از اخذ نقطه نظرات

مطرح شده و انجام بررسی‌های لازم در این بانک، نسخه نهایی آن برای تصویب تقدیم شورای پول و اعتبار شد که در نهایت، دستورالعمل یاد شده در یک‌هزار و یکصد و نود و سومین جلسه مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۷ آن شورا مطرح و مورد تصویب قرار گرفت.

تخلفات بانک: مطابق با مفاد این دستورالعمل، نحوه رسیدگی به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری به ترتیب زیر می‌باشد:

۱- مشتریان بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در صورت اعتراض به عملکرد نهادهای مزبور در زمینه انجام عملیات بانکی یا ارائه خدمات بانکی باید درخواست خود مبنی بر رسیدگی به موضوع را ابتدا به بانک یا مؤسسه اعتباری مربوطه ارائه نمایند و نهاد موردنظر موظف است ظرف مدت حداکثر سی روز کاری از تاریخ وصول نامه نسبت به رسیدگی به موضوع و ارائه پاسخ مکتوب به مشتری اقدام نماید.

۲- چنانچه مشتری نسبت به پاسخ دریافتی از بانک یا مؤسسه اعتباری اعتراض داشته باشد می‌تواند تقاضای خود مبنی بر رسیدگی مجدد به موضوع را همراه با پاسخ دریافتی از بانک یا مؤسسه اعتباری و مستندات مربوط، به معاونت نظارتی بانک مرکزی ارائه نماید و معاونت مزبور نسبت به رسیدگی اقدام می‌نماید.

۳- بانک‌ها و مؤسسات اعتباری موظفند دستورات معاونت نظارتی بانک مرکزی در رابطه با نتیجه بررسی شکوائیه از سوی این بانک را ظرف مدت حداکثر ده روز کاری از تاریخ وصول نامه به مرحله اجرا گذارند و در صورتی که به دستور آن معاونت اعتراض داشته باشند، مدیرعامل بانک یا مؤسسه اعتباری یا قائم‌مقام وی می‌توانند مراتب را ظرف مدت ده روز کاری از تاریخ ابلاغ دستور، جهت بررسی مجدد به معاونت نظارتی این بانک ارسال نمایند. نظر معاونت نظارتی بانک مرکزی در این زمینه قطعی و برای بانک یا مؤسسه اعتباری لازم‌الاجرا می‌باشد.

تخلفات بانک: همچنین برخی نکات حائز اهمیت دستورالعمل مزبور به شرح زیر می‌باشد:

۱- تمام بانک‌ها و مؤسسات اعتباری موظفند ضمن تعیین واحد سازمانی مستقل به منظور رسیدگی به شکایات و معرفی واحد مزبور به معاونت نظارتی بانک مرکزی و اتخاذ ترتیبات لازم برای انجام اموری از قبیل استقرار و انجام اصلاحات لازم در سامانه پاسخگویی به شکایات و اطلاع‌رسانی به

مشتریان در خصوص فرآیند رسیدگی به شکایات، ظرف مدت دو ماه از تاریخ این بخشنامه (تاریخ ابلاغ دستورالعمل)، نسبت به تدوین و تصویب دستورالعمل داخلی رسیدگی به شکایات در بانک یا مؤسسه اعتباری اقدام کنند. این دستورالعمل به دلیل اهمیت آن باید در هیأت مدیره بانک یا مؤسسه اعتباری به تصویب برسد.

۲- با توجه به اهمیت رسیدگی شایسته به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری و افزایش سطح رضایتمندی و اطمینان خاطر آحاد جامعه از نحوه فعالیت و عملکرد مؤسسات یاد شده، هرگونه تخلف از ضوابط این دستورالعمل و دستورات بانک مرکزی می تواند موجب اعمال مجازات های انتظامی موضوع ماده (۴۴) «قانون پولی و بانکی کشور» و یا اقدامات انضباطی مقرر در ماده (۱۰) دستورالعمل، در خصوص مؤسسه اعتباری متخلف و مدیران آن شود.

با عنایت به مطالب ذکر شده، بدین وسیله ضمن ارسال یک نسخه از «دستورالعمل نحوه رسیدگی به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری» به اطلاع می رساند که دستورالعمل مزبور، به منظور فراهم گردیدن مقدمات اجرای آن، پس از طی سه ماه از تاریخ این بخشنامه لازم الاجرا می باشد. امید است با همکاری و همراهی تمامی بانک ها و مؤسسات اعتباری، اجرای این دستورالعمل سرآغاز فصل جدیدی در انجام فعالیت های سیستم پولی و بانکی کشور باشد.

تخلفات بانک در خاتمه با عنایت به مراتب فوق و ضمن تأکید بر این امر که «مسئولیت نظارت مستمر بر حسن اجرای مفاد این دستورالعمل بر عهده هیأت مدیره بانک ها و مؤسسه اعتباری می باشد» خواهشمند است دستور فرمایند، ضمن تمهید مقدمات اجرای این دستورالعمل، مراتب به قید تسریع، به تمامی واحدهای ذیربط ابلاغ و بر حسن اجرای آن، تأکید و نظارت شود.

در این دستورالعمل که براساس اعلام بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در یکپهزار و یکصد و نود و سومین جلسه ۷ بهمن ماه امسال شورای پول و اعتبار مطرح و مورد تصویب قرار گرفته، تصریح شده است: مشتریان بانک ها و مؤسسات اعتباری در صورت اعتراض به عملکرد نهادهای مزبور در زمینه انجام عملیات بانکی یا ارائه خدمات بانکی باید درخواست خود مبنی بر رسیدگی به موضوع را ابتدا به بانک یا مؤسسه اعتباری مربوطه ارائه کنند.

در این بخشنامه بانک‌ها و موسسات مالی مورد شکایت مشتری موظف به اقدام لازم به منظور رسیدگی به موضوع و ارائه پاسخ مکتوب به مشتری ظرف مدت حداکثر سی روز کاری از تاریخ وصول شکایت شده‌اند.

همچنین بر این اساس چنانچه، مشتری نسبت به پاسخ دریافتی از بانک یا مؤسسه اعتباری اعتراض داشته باشد، می‌تواند تقاضای خود مبنی بر رسیدگی مجدد به موضوع را همراه با پاسخ دریافتی از بانک یا مؤسسه اعتباری و مستندات مربوط، به معاونت نظارتی بانک مرکزی ارائه و معاونت مزبور نسبت به رسیدگی اقدام می‌نماید.

در ادامه این بخشنامه آمده است: بانک‌ها و مؤسسات اعتباری موظفند دستورات معاونت نظارتی بانک مرکزی در رابطه با نتیجه بررسی شکوائیه از سوی این بانک را ظرف مدت حداکثر ۱۰ روز کاری از تاریخ وصول نامه به مرحله اجرا گذاشته و در صورتی که به دستور آن معاونت اعتراض داشته باشند، مدیرعامل بانک یا مؤسسه اعتباری یا قائم مقام وی می‌تواند مراتب را ظرف مدت ده روز کاری از تاریخ ابلاغ دستور، جهت بررسی مجدد به معاونت نظارتی این بانک ارسال نماید، نظر معاون نظارتی بانک مرکزی در این زمینه قطعی و برای بانک یا مؤسسه اعتباری لازم الاجرا می‌باشد.

بررسی نحوه شکایت مشتری از بانک و موسسات اعتباری

تخلفات بانک: همچنین طبق ابلاغیه بانک مرکزی، تمام بانک‌ها و مؤسسات اعتباری موظفند ضمن تعیین واحد سازمانی مستقل به منظور رسیدگی به شکایات و معرفی واحد مزبور به معاونت نظارتی بانک مرکزی و اتخاذ ترتیبات لازم برای انجام اموری نظیر استقرار و انجام اصلاحات لازم در سامانه پاسخگویی به شکایات و اطلاع رسانی به مشتریان در خصوص فرآیند رسیدگی به شکایات، ظرف مدت دو ماه از تاریخ این بخشنامه (تاریخ ابلاغ دستورالعمل)، نسبت به تدوین و تصویب دستورالعمل داخلی رسیدگی به شکایات در بانک یا مؤسسه اعتباری اقدام کنند.

در این بخشنامه که مشروح کامل آن در سایت بانک مرکزی درج شده با یادآوری اینکه، موضوع رسیدگی به شکایات مشتریان از بانک‌ها و مؤسسات اعتباری توسط بانک مرکزی از سالیان پیشین

مطرح بوده و مدیریت کل نظارت بر بانک‌ها و موسسات اعتباری این بانک نسبت به رسیدگی به شکایات یاد شده اقدام می‌کرده، بازنگری در فرآیند رسیدگی به این قبیل شکایات را به دلیل افزایش تعداد بانک‌ها و موسسات اعتباری و تنوع عملیات و خدمات بانکی اجتناب ناپذیر عنوان شده است.

بانک مرکزی، رسیدگی به شکایات مردمی از بانک‌ها و موسسات اعتباری که در حال حاضر به یک مطالبه عمومی از سوی آحاد جامعه تبدیل شده را با اهمیت دانسته و تاکید کرده است: رسیدگی شایسته، چه از لحاظ ماهوی و چه از جنبه شکلی به شکایات مردمی موجبات ارتقای کیفیت عملکرد مؤسسات مزبور و افزایش سطح رضایتمندی اقشار مختلف مردم را فراهم خواهد کرد.

در ادامه این بخشنامه آمده است: با وجود تمام اقدامات و تلاش‌های صورت گرفته، به دلیل افزایش تعداد بانک‌ها و مؤسسات اعتباری تحت نظارت این بانک و تنوع عملیات انجام شده و خدمات ارائه شده توسط نهادهای مذکور، این بانک را بر آن داشت تا در راستای سیاست‌ها و برنامه‌های نوین مدنظر و با طراحی یک مدل نظارتی در زمینه رسیدگی به شکایات مشتریان مؤسسات اعتباری، نسبت به تدوین مجموعه ضوابطی برای تعیین ساختار و نحوه رسیدگی به این قبیل شکایات اقدام کند.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی و در شرایط عادی در بسیاری از کشورهای دنیا نهادی وجود دارد که ضمانت سپرده‌های بانکی را به‌عهده می‌گیرد. این نهاد دولتی کاملاً مستقل از بانک مرکزی است و وظیفه آن تضمین و بیمه سپرده‌های بانک‌ها در قبال دریافت حق بیمه از بانک‌ها است. به این معنا که اگر بانکی دچار ورشکستگی شد، این صندوق اصل سپرده‌های مشتریان را پرداخت خواهد کرد. البته باید توجه داشت که این تضمین تا سقف مشخصی از مبالغ سپرده‌ها را پوشش می‌دهد. بنابراین اگر مشتری از سقف تعیین شده مبلغ بیشتری سپرده‌گذاری کرده باشد در این صورت مازاد مبلغ را از این صندوق دریافت نخواهد کرد، بلکه باید صبر کند تا پس از طی فرآیند انحلال دارایی‌های

بانک تبدیل به نقد شود و طلب خود را از محل آن وصول کند. در کشور ما مدتی است که صندوق ضمانت از سپرده‌های بانک‌ها و موسسات اعتباری تشکیل شده اما متأسفانه برای مردم و سپرده‌گذاران تشریح نشده است که سقف پوشش ضمانت این صندوق به چه میزان است و دقیقاً کدام بانک‌ها تحت پوشش این صندوق هستند.

علاوه بر این در شرایطی که یک بانک دچار مشکل می‌شود معمولاً بانک‌های مرکزی به‌منظور جلوگیری از سرایت بحران یک بانک به سایر بانک‌ها، یک خط اعتباری اضطراری را با شرایط خاص در اختیار آن بانک قرار می‌دهند. معمولاً در این شرایط بانک مرکزی هیات‌مدیره و مدیرعامل آن بانک را خود راساً تعیین می‌کند و حتی ممکن است محدودیت‌هایی برای سهامداران عمده بانک قائل شود. وظیفه فرد منصوب‌شده از طرف بانک مرکزی این است که بررسی کند از بین گزینه‌های اصلاح ساختار مالی، ادغام یا انحلال کدام گزینه امکان‌پذیر است؛ به گونه‌ای که کمترین هزینه را متوجه سپرده‌گذاران کند.

در شرایطی که بحران به کل نظام بانکی سرایت کند، قطعاً صندوق ضمانت سپرده‌ها از عهده تضمین کل سپرده‌ها برنخواهد آمد و در این شرایط دولت و بانک مرکزی تسهیلات اضطراری به بانک‌ها و موسسات اعتباری اعطا می‌کنند و در صورت لزوم تملک و مدیریت بانک‌های بحران‌زده را به‌عهده می‌گیرند. در این شرایط معمولاً بانک مرکزی و دولت به‌صورت شفاف به مردم اطمینان کامل می‌دهند که کل سپرده‌های آنها تضمین شده است و حتی برای جلب اطمینان خاطر آنها، هر کس که به بانک مراجعه کرده و سپرده خود را مطالبه کند، آن را بلافاصله پرداخت می‌کنند. این اقدام باعث ایجاد آرامش روانی در میان مردم و فروکش کردن بحران خواهد

فهرست منابع و مآخذ

منابع فارسی

کتابها

- اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۳)، حقوق تجارت، ورشکستگی و تصفیة امور ورشکسته، انتشارت سمت.
- تفرشی، محمدعیسی، (۱۳۷۶)، اثر حکم ورشکستگی نسبت به معاملات تاجر ورشکسته با توجه به اصول و مبانی قانون مدنی، مدرس علوم انسانی شماره ۵، ص ۵۴ تا ۷۴.
- تقدیر، محمد کاظم، (۱۳۹۲)، تور ایمنی؛ نگاهی به ابعاد حقوقی و اقتصادی ورشکستگی نظام بانکی: عوامل سقوط بانک و تأثیر آن بر اقتصاد، تازه‌های اقتصاد سال دهم، شماره ۱۴۰، ص ۳۷ تا ۴۰.
- تقوی، مهدی، (۱۳۷۰)، ورشکستگی بانک اعتبارات و تجارت بین‌المللی BCCI، حسابدار، شماره ۸۱ و ۸۲، ص ۳۴ تا ۳۶.
- خادم علی، منصور، (۱۳۸۳)، بیمه سپرده و ضرورت شکل‌گیری آن در سیستم بانکی کشور، تازه‌های جهان بیمه، شماره ۷۹، ص ۳۲ تا ۴۵.
- سیف، ولی‌الله، (۱۳۸۲)، مروری بر مبانی نظری نظارت بر بانک‌ها، حسابرس، شماره ۲۲، ص ۶۲ تا ۸۵.
- شاهرخی، غلامرضا، (۱۳۸۵)، بحران‌های بانکی، بانک و اقتصاد، شماره ۷۱، ص ۳۴ تا ۳۶.
- شکروی، سمیه و مرادیان، هاجر، (۱۳۸۹)، ارزیابی عملکرد بانک‌های دچار ورشکستگی طی بحران مالی جهانی، راهبرد توسعه، شماره ۲۱، ص ۱۹۷ تا ۲۱۸.
- شونر، هیدی ماندانیس و تیلور، مایکل، (۱۳۹۲)، مروری بر ادبیات نظری ورشکستگی بانک‌ها، تازه‌های اقتصاد ترجمه حمید قنبری، سال دهم، شماره ۱۴۰، ص ۴۱ تا ۴۴.
- طجرلو، رضا، (۱۳۸۹)، بررسی مبانی نظری حقوق ورشکستگی در سیستم حقوقی آمریکا و انگلستان، حقوق، شماره ۲، ص ۲۳۹ تا ۲۵۸.
- عبدی‌پور، ابراهیم، (۱۳۹۲) (الف)، تحولات حقوق ورشکستگی و بایسته‌های فقهی آن، دین و قانون، شماره ۱، ص ۴۷ تا ۷۲.

- عبدی پور، ابراهیم، (۱۳۹۲) (ب)، بررسی کلی مقررات باب ششم لایحه تجارت با عنوان ورشکستگی و قرارداد ارفاقی پیشگیرانه، دین و قانون، شماره ۱، ص ۱۱۷ تا ۱۵۸.
- عزیزیان گیلان، ماجد، (۱۳۹۲)، چارچوب قانونی ورشکستگی بانک‌ها در حقوق ایران سنده: مجله: تازه‌های اقتصاد، سال دهم، شماره ۱۴۰، ص ۴۵ تا ۴۹.
- قنبری، حمید، (۱۳۹۲)، نگاهی به چارچوب قانونی، نهادی و نظارتی ورشکستگی بانک، ضمیمه بخشنامه شماره ۷۳۷۳۶ بانک مرکزی.
- هرت، الیور، (۱۳۸۶)، رویکردهای مختلف به ورشکستگی، ترجمه کوروش کاویانی و شاهین شامی اقدم، دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۴۰ و ۴۱، ص ۷۳ تا ۹۰.
- ره پیک، حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، انتشارات خرسندی، چاپ پانزدهم ۱۳۹۰.
- ژوردن، پاتریس، اصول مسئولیت مدنی، ترجمه مجید ادیب، انتشارات میزان، چاپ دوم ۱۳۸۵.
- ژوردن، پاتریس، تحلیل رویه قضایی در زمینه مسئولیت مدنی، ترجمه مجید ادیب، چ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶.
- شجاع پوریان، سیاوش، مسئولیت قراردادی پزشک در برابر بیمار، انتشارات فردوسی، چاپ اول ۱۳۸۹.
- شهیدی، مهدی، آثار قراردادها و تعهدات، چاپ دوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۲.
- صفایی، حسین، حقوق بیع بین المللی، با مطالعه تطبیقی، چاپ اول، تهران، موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۴، ج ۲.
- صفایی، حسین، حقوق مدنی و تطبیقی، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۷۵.
- عدل، مصطفی، حقوق مدنی، به کوشش محمد رضا بندرچی، قزوین، بحر العلوم، ۱۳۷۳.
- عدل، مصطفی، حقوق مدنی (منصورالسلطنه)، چاپ پنجم، انتشارات امیر کبیر.
- عمیدزنجانی، عباسعلی، موجبات ضمان، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۸۲.
- غمامی، مجید، قابلیت پیش بینی ضرر در مسئولیت مدنی، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم ۱۳۸۸.

- غمامی، مجید، مسئولیت مدنی دولت نسبت به اعمال کارکنان خود، تهران دادگستر، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- قاسم زاده، مرتضی، الزامها و مسئولیت مدنی بدون قرار داد، انتشارات میزان ۱۳۸۷.
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، اعمال حقوقی (قرارداد، ایقاع)، شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، شرکت انتشار ۱۳۷۱.
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، الزام های خارج از قرارداد، ضمان قهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴.
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، ج ۴، انتشارات بهنشر، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- کاتوزیان، ناصر، گامی به سوی عدالت، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
- کاتوزیان، ناصر حقوق مدنی: ضمان قهری، مسئولیت مدنی، ج سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
- کاتوزیان، ناصر، مسئولیت ناشی از عیب تولید، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۱.
- گلدوزیان، ایرج؛ بایسته های حقوق جزای عمومی، تهران، نشر میزان، ۱۳۷۸، چاپ سوم.
- لوراسا، میشل، مسئولیت مدنی، ترجمه محمد اشتری، چ اول، تهران، گستر، ۱۳۷۵.
- محقق داماد، مصطفی، قواعد فقه، بخش مدنی. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۰.
- مدنی، جلال الدین، حقوق مدنی، جلد سوم، چاپ اول، تهران، انتشارات پایدار.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، چاپ هشتم، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱.
- نصیری، مجید، قابلیت پیش بینی ضرر در مسئولیت مدنی، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۳.
- نوریها، رضا؛ زمینه حقوق جزای عمومی، تهران، گنج دانش، ۱۳۸۰، چاپ پنجم.
- وحدتی شبیری، حسن، مبانی مسئولیت مدنی قراردادی، چ اول، تهران، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۵.
- یزدانیان، علیرضا، حقوق مدنی: قلمرو و مسئولیت مدنی، نشر آیلا، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- یزدی طباطبایی، محمد کاظم، حاشیه مکاسب، قم، موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۷۸.

منابع لاتین

Books

- Braschi, (p). La prescription en droit de la responsabilite e. these Aix-Marseille (d.) ۱۹۹۵.
- Brun (a). Rapport et domaines respectifs des responsabilites contractuelle et dilictuelle cite par Viney ۱۹۹۵.
- Carbobonnier'Alian. Droit des obligations. ۲ed. Paris. Universitaires. ۱۹۹۲.
- Prosser. William. The broder line of tort and contract: selected topics on the law of trots. ۴The Edition ۱۹۶۴.
- Planiol. marcel. ripert. Gerges. Traite pratique de droit civil francais Tome. ۶Paris ، ۱۹۳۰.
- Planiol. Marcel. Ripert. Gerges. Traite pratique de droit civil francais Tome. ۶Paris. ۱۹۳۰.
- Jordain Patris. Les Principes de la responsabilite civile. ۵ed. Paris Dalloz. ۲۰۰۰.
- Gordly (J.). Responsibility in crime, tort and cotract for the unforseeable consequences of international wrong.
- Mazeud (H. j ET l.). Essal de classification de loboligation Rev. Trim. Dr. Civ. ۱۹۳۶.
- Mazeaud. Henri. Leon. Jean. Lecon de droit civil. Obligations. Tome. ۲. vedition.
- Tunce Andere la. responsabilite sivile. Paris: Economica. ۲th edition. ۱۹۹۰.

- Savatier, Rene. Traite de la resoinsabilite civil en droit Francaise. ۲th edition Paris. ۱۹۵۱.
- Starack, Boris, Roland, Henri, Boyer, Laurant. Obligations. ۴th edition. Paris litee. ، ۱۹۹۳.
- Saveaux, Eric. La fin de la responsabilite contractuelle RTD. ۱۹۹۹
- V. Weir (t). Copelex liabilities. intrrnational Encyclopedia of coparative Law, Vol. XI, tort, Chop. ۱۲. N۱۰a ،۴۶ cite par Viny ۱۹۹۵: n۱۶۷.
- V. Frossard (J.), la distinction des obligations de moyens et des obligation de resultat, LGDGJ, ۱۹۶۵cite par le Tourneau ۲۰۰۱.
- Volume premiere par Francios chabas. Paris ۱۹۸۵. Menthriestien. ۱۹۸۵ n۳۷۶.
- Viney, Genevieve. Introduction a la responsabilite (sous la direction de jaques Ghestin) Paris, L. G. D. J. ۱۹۹۵.
- Le Tourneau. ET cadiet. Loic. Droit de la responsabilite civile. Dune dette de responsabilite a une creance dindemnisation: RTD. Civ. ۱۹۸۱.